

Отримано: 02.12.2022.

Прорецензовано: 19.01.2023.

Прийнято до друку: 18.02.2023.

e-mail: stopchak_mv@ukr.net

DOI: 10.25264/2409-6806-2023-34-95-103

Стопчак М. Воєнно-історична робота у таборах для інтернованих вояків Армії УНР: сучасна вітчизняна історіографія. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Історичні науки»*. Острог, 2023. Вип. 34. С. 95–103.

УДК: 94(477) «1921/1924» (045)

Микола Стопчак

ВОЄННО-ІСТОРИЧНА РОБОТА У ТАБОРАХ ДЛЯ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ АРМІЇ УНР: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ

У статті на широкому історіографічному і фактичному матеріалі із застосуванням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження здійснено комплексний аналіз стану вивчення в сучасній вітчизняній історіографії воєнно-історичної роботи у таборах для інтернованих вояків Армії УНР. Показано, що у працях сучасних українських авторів зазначена робота була висвітлена на більш високому рівні, порівняно з українською зарубіжною історіографією. Разом із тим, наголошено, що не всі аспекти даної проблеми набули рівноцінного висвітлення, що зумовлює потребу у подальшій дослідницькій роботі із залученням нових джерел як із вітчизняних, так і закордонних архівів.

Ключові слова: історіографічний процес, інтернована Армія УНР, воєнно-історична робота, Головний військово-історичний музей-архів України, видавничо-інформаційна діяльність.

Mykola Stopchak

MILITARY HISTORICAL WORK IN CAMPS FOR INTERNED SOLDIERS OF THE UPR ARMY: CONTEMPORARY NATIONWIDE HISTORIOGRAPHY

The article focuses on the study of modern national historiography regarding military-historical work in camps for interned soldiers of the Army of the Ukrainian People's Republic. The methodological approaches of national historians to the coverage of this topic are characterized. Historiographical sources on the problem for 1993–2022 were identified, systematized and analyzed, and their classification was carried out. A comprehensive study of the sources made it possible to comprehensively analyze the historiographic work of modern national specialists regarding the main directions of the military-historical work of the State Center of the Ukrainian People's Republic in emigration in the camps for the interned Army of the Ukrainian People's Republic.

It is shown that the involvement of archival materials previously hidden in Soviet special repositories, the use of sources from foreign archives, museums, and private collections made it possible to raise the coverage of the problem outlined in the article to a higher level, which was evidenced by the appearance of a number of articles, brochures, monographs, and protected dissertations. In them, the researchers clearly formulated the reasons that forced the Government of the Ukrainian People's Republic in exile to actively carry out military-historical work in the internment camps, and found out the objective and subjective factors that inhibited it. National historians characterized the measures of the military leadership of the UPR Army aimed at overcoming them, highlighted specific successes in this work, its impact on raising the morale and fighting spirit of interned Ukrainian soldiers. From historical oblivion, the names of many active participants in this activity – members of the State Party of the Ukrainian People's Republic, military personnel of various ranks, education and culture figures, ordinary Cossacks who ended up in internment camps – have been returned.

It was noted that despite certain successes, some negative trends were also revealed in the coverage of military-historical work in the camps for the interned Army of the Ukrainian People's Republic. In particular, the degree of activity in researching this issue varies. The first decade of the XXI century is characterized by the development of many aspects of the specified problem, the printing of a number of publications of various genres. But in the period from 2001 to 2022, a kind of «historiographical pause» occurred in the development of research on the problem, which manifested itself in a decrease in the number of studies, the appearance of works with an impoverished historiographical base, a weak substantive and analytical component.

The article shows that a number of aspects of the problem under consideration still require additional study. The basis for the successful implementation of this task is a significant expansion of the research source base, first of all, due to the development of the sources of the archives of the countries where the internees are located.

Keywords: historiographical process, interned Army of the Ukrainian People's Republic, military-historical work, Main Military-Historical Museum-Archive of Ukraine, publishing and information activities.

Відкрите вторгнення Російської Федерації на територію України 24 лютого 2022 р. зустріло мужній опір Збройних сил України, які поламали плани росіян знищити її незалежність. Разом з тим, наявність випадків, коли певна частина населення, у т.ч. і у силових структурах, пішла на колаборацію з ворогом на тимчасово окупованих територіях, або ухиляється від призову до війська під час мобілізації, свідчать, що недоліки у воєнно-історичній роботі, про які йшла мова у Доктрині з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України від 7 жовтня 2020 р., ще не до кінця виправлені [4, с. 4]. Отже, реалії сьогодення висувають сьогодні на передній план важливе завдання – підвищення рівня патріотизму, як населення, так і особового складу ЗСУ, формування в них готовності до сумлінного виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни. А це потребує подальшого удосконалення системи воєнно-історичної роботи в країні.

Важливим інструментом на цьому шляху є використання вітчизняного досвіду такої роботи у попередні історичні періоди, зокрема в період інтернування Армії УНР у таборах низки європейських країн. Цей досвід відображений у низці публікацій вітчизняних фахівців – статтях, монографіях, дисертаціях. Це зумовлює необхідність історіографічного осмислення всієї сукупності праць із цієї проблематики.

У сучасній вітчизняній науці відсутні праці, які б комплексно аналізували науковий доробок сучасних вітчизняних істориків, присвячений воєнно-історичній роботі в таборах для інтернованих українських вояків протягом 1921–1924 рр. Як правило, вітчизняні фахівці торкалися даної проблеми або в рамках більш широких історіографічних оглядів, присвячених таборовій проблематиці в цілому [7, с. 13–15; 10, с. 188, 189], або при висвітленні окремих її аспектів [1, с. 30–37; 11, с. 42–46; 14, с. 164–165; 21, с. 7–8 та ін]. Як результат, історіографічний аналіз зазначеної проблеми не набув завершеного характеру.

Недостатнє вивчення теми в сучасній вітчизняній історіографії й зумовило її вибір, як об'єкту наукового аналізу.

Варто зазначити, що перші праці вітчизняних істориків і архівістів з досліджуваної проблеми почали з'являтися вже у середині 90-х рр. ХХ ст. Серед їх авторів – С. Заремба [4], Л. Лозенко [8], Л. Яковлева [24] та ін. Варто виділити зокрема спільну статтю І. Срібняка і Г. Савченка «Заснування головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР», що вийшла друком у 1996 р. [17]. У ній, із залученням нових архівних матеріалів, що зберігалися у ЦДАВО України, не лише проаналізовані заходи керівництва УНР в екзилі, спрямовані на збереження Армії УНР як цілісного організму, а й показані конкретні кроки, спрямовані на піднесення морального духу козаків та старшин, виховання з них справжніх громадян-патріотів.

Важливу роль у зміцненні національно-державницьких прагнень інтернованої армії УНР мав послужити досвід, набутий нею в недавніх визвольних змаганнях. У зв'язку з цим, зазначається у статті, постало питання збереження історичних пам'яток доби боротьби українського народу за соборність і самостійність України. А це диктувало необхідність створення спеціальної установи, яка б займалась вивченням військових проблем визвольної боротьби. У статті прослідковується непростий шлях створення такої установи. Перші кроки були зроблені ще під час бойових дій. Спочатку це було «Українське військово-історичне товариство», чий статут був затверджений 5 серпня 1920 р. міністром військових справ УНР. Але воно через несприятливі чинники кампанії 1920 р. мало що встигло зробити. Реальні кроки по збереженню реліквій збройної боротьби були зроблені на початку 1921 р., коли вдалося певною мірою послабити труднощі матеріального плану, з якими зіштовхнулись українські вояки в таборах для інтернованих. Зокрема, з 1 січня 1921 р. при Генеральному штабі Армії УНР почав діяти військово-історичний відділ на чолі з М. Обідним. Автори статті показали реальні труднощі, які перешкождали роботі відділу – відсутність нормального приміщення, кількомісячні затримки із зарплатнею, величезний обсяг роботи. Тим не менш, попри несприятливі умови, відділ функціонував, до нього продовжували надходити документи центральних військових установ УНР, накази Генштабу, часописи і газети, які видавалися в Українській армії. М. Обідному вдалося налагодити сталий зв'язок з культурно-освітніми відділами дивізій, з військовими організаціями армії УНР у Румунії, Болгарії, Туреччині.

З метою організаційного удосконалення діяльності військово-історичного відділу з огляду на великий обсяг роботи навесні 1921 р. його було реорганізовано у Військово-історичну управу Генштабу, а з 2 липня 1921 р. наказом Головної команди військ УНР при Військово-історичній управі створюється Головний військово-історичний музей-архів армії УНР, у якому мали зосереджуватись

всі історичні матеріали доби визвольних змагань українського народу. Його очільником був призначений хорунжий М. Обідний, його помічником – підхорунжий Й. Уланівський [17, с. 192].

У статті досить детально висвітлюються не лише труднощі, які мали місце у роботі музею-архіву Армії УНР, складні перипетії отримання ним статусу «музею-архіву визволення України» відповідно до закону Ради народніх міністрів від 1 вересня 1921 р., а й результати діяльності цієї наукової установи. Так, за період з 2 липня 1921 р. по 1 січня 1922 р. до музею надійшло 2620 одиниць різних документів і матеріалів [17, с. 194–195]. При цьому дослідники виділяють важливий чинник, який сприяв ефективній роботі музею-архіву – всебічна підтримка керівників військового міністерства. Свідченням цього є наведений у статті наказ від 8 лютого 1922 р. очільника міністерства генерал-хорунжого А. Вовка командирам дивізій і начальникам окремих частин. У ньому командирам частин пропонувалось надіслати до 5 березня 1922 р. різноманітні матеріали: фотографії і малюнки про бойовий шлях та сучасне життя в таборах; фотографії і портрети командного складу; фотографії та малюнки різних зразків уніформи українського війська, а, по можливості, і самі відзнаки за весь час від 1917 року; всі періодичні і неперіодичні друковані і писані видання [17, с. 195–196].

У статті також наведені конкретні факти, які підтверджували велику увагу до справи збирання і збереження історичних пам'яток доби визвольних голови Директорії і Головного отамана військ УНР С. Петлюри. Зокрема, дослідники наводять лист Отамана від 27 грудня 1922 р. генерал-інспектору Армії УНР, у якому вимагав у двотижневий термін надати йому дані: в якому стані перебувають журнали бойових дій по окремих дивізіях і їх частинах, чи проводяться в дивізіях заходи по опрацюванню їх історій; де знаходиться архів штабу Дієвої армії і яку роботу «по опрацюванню нашої боротьби мілітарної за власну державність проводить Генеральний штаб» [17, с. 196]. Завдяки такій потужній підтримці співробітники Головного військово-історичного музею-архіву, незважаючи на всі труднощі, ефективно виконували поставлені перед ними завдання. У статті зокрема наголошувалось, що зібрані музеєм-архівом фонди були упорядковані, складені докладні описи. Ними також були опитані учасники бойових дій армії та повстанських загонів, створено реєстр загиблих у боях та померлих під час інтернування, налагоджені зв'язки з осередками української еміграції у різних країнах та ін. [17, с. 196–197].

У подальшому І. Срібняк неодноразово звертався до історії створення українською еміграцією архівних осередків у Польщі, їх діяльності як важливого інструменту здійснення військово-історичної роботи в еміграції, зокрема у монографії «Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.)» [20], низці ґрунтовних статей. Започатковані вищезазваними авторами дослідження були продовжені З. Кисіль. Заслуговує, зокрема, у цьому плані на увагу її стаття «Українське воєнно-історичне товариство (1920–1939)» [6]. Дослідниця, аналізуючи передумови виникнення товариства, звертає увагу на те, що ще з перших днів існування незалежної Української держави та її збройних сил військове керівництво надавало великого значення воєнно-історичній роботі у війську. З метою її розгортання у складі Генеральних штабів УНР постійно діяла спеціальна Воєнно-історична комісія, яку в 1918 р. очолив авторитетний фахівець генерал-лейтенант М. Головін. У статті уточнюються прізвища фахівців, залучених до роботи в комісії – генерали В. Синклер, О. Галкін, П. Єрошевич, С. Дельвіг, полковники В. Сальський, М. Капустянський та ін. Саме наявність у вищих структурах Української Армії таких високоосвічених спеціалістів, зазначає З. Кисіль, і дозволила керівництву Армії УНР розпочати воєнно-історичну роботу, яка мала на меті збирання документів і матеріалів з історії Української революції 1917–1920 рр. Розуміючи значення такої справи, Міністр військових справ Армії УНР полковник В. Сальський 5 серпня 1920 р. затвердив Статут Українського воєнно-історичного товариства, яке мало стати організаційним центром військових істориків. У статті називається повний склад керівництва товариства, проте наголошується, що військові поразки в 1920 р. та важкі умови інтернування завадили товариству розпочати свою діяльність [6, с. 103].

Аналіз архівних матеріалів, праць військових фахівців, мемуарів, таборової преси дозволив З. Кисіль констатувати той факт, що перебуваючи в скрутних умовах інтернування, командири військових частин все ж не полишали без уваги воєнно-історичної роботи. На підтвердження цього дослідниця наводить конкретні факти щодо здійснення такої роботи в 1921 р. у польських таборах Ланцута, Олександрова-Куявського, Стшалково, Вадовиці та ін., називає конкретні періодичні видання, у яких регулярно друкувались праці з воєнно-історичної тематики. Серед них – «Залізний стрілець», «Наше життя», «Військовий вісник», «Запорозька думка», «Запорожець» та ін. [6, с. 104–105].

У статті також відзначається значна роль військово-наукового видавництва «Чорномор» у розгортанні воєнно-історичної роботи в інтернованому війську, підкреслюється, що у ньому було надруковано низку фундаментальних досліджень і творів українських воєначальників – М. Омеляновича-Павленка, М. Безручка, Г. Чижевського та ін. Дослідниця особливо виділила роль воєнно-наукового журналу «Табір», що почав виходити у 1923 р., у розвитку воєнно-історичної думки. Вона звернула увагу на надзвичайно широку тематику публікацій «Табору», зазначаючи, що на його сторінках друкувались спогади, наукові праці безпосередніх учасників Визвольних змагань – М. Капустянського, В. Куща, П. Шандрука, В. Проходи, В. Пузицького, В. Сігаріва, С. Дельвіга та ін. [6, с. 105–106]. Підводячи підсумки, З. Кисіль приходять до об'єктивного висновку: «Протягом чотирьохрічного існування інтернованих частин Армії УНР у Польщі були створені належні умови для розвитку української воєнно-історичної науки ..., а головне – сформувався досить численний колектив військових істориків, який мав певні творчі здобутки та глибоко інтегрував українську національну ідею». Проведена робота дала змогу після ліквідації таборів відродити у січні 1925 р. Військово-історичне товариство, а отже і можливість виконання завдань, які перед ним ставилися у 1920 р. [6, с. 106]. Окремі аспекти військово-історичної роботи за доби інтернування Української Армії досліджували у перші роки ХХІ ст. й інші вітчизняні історики. Звертає на себе увагу вагомий доробок з проблеми М. Палієнко. Історикиня у низці своїх статей [13, с. 20–23], та підготовленій за результатами дослідження докторській дисертації [13], здійснила ґрунтовний аналіз обставин створення і функціонування українських архівних центрів за кордоном, в т.ч. і в першій половині 20-х рр. ХХ ст. Так, у другому розділі дисертації дослідниця, в першу чергу, звертає увагу на причини заснування архівних осередків за кордоном. Вона зауважує, що через поразку Визвольних змагань за кордон вимушено емігрувала значна кількість українських громадян: військовослужбовці, громадські діячі, науковці, які вивезли з собою численні документи політичного та військово-історичного характеру, а також приватні архівні збірки. Мова йде про документи державних установ УНР і ЗУНР, Української Держави, дипломатичних місій, «табірні» архіви полонених та інтернованих українських вояків у країнах Центральної та Західної Європи. «Ці документи, – зазначає М. Палієнко, – були важливим свідченням боротьби українського народу за державність і незалежність, тому Уряд УНР вжив заходи для заснування національного архівного центру за кордоном» [13, с. 14]. Дослідниця аналізує конкретні заходи урядових структур по заснуванню у липні 1921 р. Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР у Тарнові (ГВІМА) – першого архівного центру української військової еміграції в Польщі. При цьому у праці наголошується, що ініціативу у його створенні виявило, перш за все, Українське військово-історичне товариство за підтримки чільних військових діячів української еміграції. Завдяки наполегливій праці співробітників ГВІМА, на початку 1922 р. у його фондах було зібрано чимало документів, а також речових пам'яток збройної боротьби українців за незалежність [13, с. 14].

Свідченням уваги Державного центру УНР в екзилі до збереження документальних пам'яток визвольної боротьби українського народу було й заснування Музею-архіву визволення України (МАНУ), як загальнонаціонального архівного центру за кордоном. Дослідниця наводить імена культурних діячів, науковців – ініціаторів створення МАНУ: В. Щурат, М. Кордуба, Д. Дорошенко, І. Щендрик, М. Обідний та ін. Вона звертає увагу на труднощі у його функціонуванні. Головна проблема – відсутність належного фінансування, що зумовило, попри незгоду Уряду УНР, вивезення частини архівних збірок з Польщі до Праги. Але архіви міністерств та відомств Директорії УНР залишились на зберіганні у Ченстохові і Тарнові до початку Другої Світової війни [13, с. 14–15].

Характерною особливістю дослідницького почерку М. Палієнко при висвітленні досліджуваної проблеми є її увага до персоналій, причетних до збереження, дослідження та видання архівних матеріалів. В цьому плані привертає увагу її ґрунтовна стаття, присвячена М. Обідному – вченому-етнографу, архівісту і музеєзнавцю, одному із найактивніших організаторів архівної справи в еміграції [12]. Залучивши низку нововіднайдених у фондах ЦДАВО документів, дослідниця показала багатогранну невтомну працю М. Обідного на ниві пам'яткоохоронної діяльності в міжвоєнний період, попри складні, часом нелюдські умови для роботи. У статті наведено чимало прикладів, які свідчили що М. Обідний докладав чимало зусиль для збереження історичних документів в умовах інтернування. Зокрема дослідниця цитує доповідну записку М. Обідного від 14.04.1921 р. на ім'я начальника Військово-історичної Управи генерального штабу, у якій наголошувалось: «Кожна година переживаемого нами часу є сторінка історії, кожен день – книга. Всякий папір про визвольну

боротьбу української нації від універсалу до звичайного листування, має історичну вартість; тому все, що зв'язано з нашою історією, мусить бути зібрано, упорядковано і схоронено, як це робиться у всіх культурних націях, у всіх державах ... Сьогодні перед нами стоїть у повний зріст справа утворення Військово-історичного архіву» [12, с. 98].

У статті наведені факти, які свідчили про те, що для реалізації завдань щодо збереження історичних пам'яток української визвольної боротьби М. Обідний прагнув залучитися підтримкою багатьох високопосадовців УНР – прем'єр-міністра А. Лівичького, військового міністра генерала В. Петріва, начальника Генерального штабу Армії УНР В. Куща, його помічника Г. Янушевського, керуючого справами Міністерства освіти С. Сірополка та ін. У якості керівника ГВІМА М. Обідний зустрічався з Головним Отаманом С. Петлюрою, який пообіцяв посильну допомогу музею-архіву. Розповідь про подвизницьку працю М. Обідного на ниві пам'яткоохоронної діяльності М. Палієнко супроводжує відбитками віднайдених в архівах оригінальних документів, що робить статтю цікавою і переконливою.

До дослідження військово-історичної роботи в таборовий період Армії УНР долучився й вітчизняний історик О. Фуртес. Її результати були викладені у розділі 2.1. кандидатській дисертації автора [21]. Дослідник вірно визначив суть воєнно-політичної доктрини, проголошеної керівництвом УНР в екзилі – збереження боєздатної армії для майбутньої боротьби за визволення України від більшовицьких загарбників, справедливо наголосив на активній фаховій та культурно-освітній діяльності відповідальних за це структур у війську. Проте, аналіз змісту розділу свідчить, що суттєвого просування у висвітленні воєнно-історичної роботи у таборах для інтернованих вояків УНР не сталося. Напрямок цієї роботи, активні її учасники, здобуті результати – все це вже висвітлювалось у працях інших авторів – І. Срібняка, М. Палієнко, М. Сидоренко, В. Андрієнка, Р. Мельника, З. Кисіль. Поява у дисертації деяких нових прізвищ, що брали активну участь у роботі таборових воєнно-наукових об'єднань та товариств, навряд чи дають вагомий підстави для висновку про наукову новизну дослідження. Радше, підрозділ 2.1 дисертації можна кваліфікувати як вдале узагальнення уже озвучених іншими дослідниками матеріалів з даної проблематики.

Вихід із друку через рік після захисту дисертації статті О. Фуртеса «Військова еміграція УНР у боротьбі за державність» [22] по суті нічого нового у вивчення окресленої проблеми не внесло. Використання у статті окремих нових архівних матеріалів, наведення назв деяких нових збірників воєнно-історичних матеріалів, видрукуваних у таборовий період, певною мірою підсилили зміст та висновки щодо воєнно-історичної роботи у таборах для інтернованих українських військовослужбовців, зроблені у дисертації автора. Проте цього, на наш погляд, було замало, щоб претендувати на концептуальну новизну у вивченні досліджуваної проблеми.

У 2016 р. О. Фуртес ще раз звернувся до військово-історичної проблематики періоду Української революції, надрукувавши статтю «Воєнно-історична робота в Армії УНР». Однак її аналіз показав, що вона за змістом щодо військово-історичної роботи в таборовий період Армії УНР є нічим іншим як узагальненим викладом ідей, уже озвучених в дисертації і попередній статті автора. Більш того, автор чомусь в історіографічному огляді назвав лише двох істориків – В. Голубка та О. Колянчука [23, с. 88], хоча на момент підготовки статті зазначену проблематику досліджували і підготували низку праць чимало інших вітчизняних фахівців – І. Срібняк, М. Палієнко, К. Климова, З. Кисіль, Г. Савченко, Л. Лозенко, С. Заремба, автор даної статті (М. С.) та ін. Не зовсім зрозумілим є і висновок автора, який вважає, що «воєнно-історична робота в Армії УНР стала основним змістом діяльності в еміграції» [23, с. 94]. Хоча відомо, що головним завданням еміграції в період інтернування Армії УНР було її збереження від розпорошення, підготовка до повернення в Україну з метою спільної з повсталим народом боротьби за повалення більшовицького режиму та відновлення української державності. А воєнно-історична робота була важливою, але лише однією і складових надзвичайно багатогранної діяльності Державного центру УНР в екзилі з метою досягнення зазначеної мети. Головний сенс воєнно-історичної роботи – піднесення морального духу українських вояків, виховання їх свідомими тієї місії, яку на них поклала окупована ворогом Батьківщина, тобто, втілити у життя заклик С. Петлюри «зробити з нашого вояка фанатика української державності, але свідомого, освіченого ...» [15, с. 334].

Загалом починаючи із другого десятиріччя ХХІ ст., у плані висвітлення воєнно-історичної роботи в таборовий період починають вимальовуватись негативні тенденції. Зокрема, значно зменшується коло дослідників цієї проблеми. Крім того, у поодиноких працях з еміграційної проблематики

міжвоєнного періоду ця тема або зовсім ігнорується [3; 7; 20; 22], або їй приділяється зовсім мало уваги [2; 16; 18], при цьому з точки зору змісту ці публікації просто в різних варіаціях переповідають вже раніше висвітлений матеріал з праць інших дослідників. В цьому плані як приклад можна назвати статтю С. Лук'янченко «Створення та діяльність Українського Воєнно-історичного інституту» (2018 р.). Історії діяльності інституту в таборний період присвячено лише одну сторінку з чотирнадцяти [9, с. 35–36], але й тут знову ж таки подається, правда з посиланням на попередників-науковців, вже відома інформація – про процес підготовки і затвердження у серпні 1920 р. Статуту «Українського воєнно-історичного товариства», його мету, прізвища його активних учасників і друковані товариством праці. Звичайно, інститут діяв до 1969 р., тому зрозуміле прагнення автора висвітлити його роботу протягом всього періоду функціонування. Але звертає на себе увагу надто мала кількість архівних документів (всього один фонд – 5235 (Фонд Державного Центру УНР) ЦДАВО, відсутність матеріалів закордонних архівів. До того ж, оцінити в повній мірі рівень статті складно як через помилки в її історіографічній частині, так і відверто неохайне оформлення списку використаних джерел та літератури. Так, серед історіографів проблеми названо прізвище письменниці, члена УВАН О. Войценко [9, с. 34] з посиланням на перший том її восьми томної праці «Літопис українського життя в Канаді». Назва тому – «Літопис українського життя в Канаді. Піонерська доба: 1894–1918» свідчить, що він аж ніяк не міг містити будь-яких матеріалів з історії інтернованої Армії УНР. До того ж, ця стаття перебуває в списку джерел під номером 4, а в статті доробок О. Войценко показаний під номерами 5–8, під якими в списку джерел значаться прізвища зовсім інших авторів. Аналогічна ситуація і з посиланнями на праці інших дослідників у історіографічному розділі статті – С. Качор, З. Кисіль, О. Фуртеса. Вони зовсім не співпадають з нумерацією у списку джерел. При цьому складається враження, що автор статей вищеназваних істориків зовсім не вивчав, а просто запозичив їх назви з публікацій інших дослідників, інакше не подавав би їх усіх у тексті статті як осіб чоловічої статі, хоча таким є лише О. Фуртес, а О. Войценко, С. Качор та З. Кисіль є жінками. Сюди ж додамо й відсутність у списку джерел праць під номерами 45, 46, 47, на які є посилання в тексті. Тому виникають питання не лише до дослідниці, а й до редакції «Військово-наукового вісника» щодо друкування статті з такою кількістю помилок.

Серед негативних тенденцій історіографічного процесу 2010–2022 рр. варто назвати і вузькість джерельної основи низки статей, хоча за роки незалежності можливості залучення нових джерел для більш поглибленого дослідження проблеми розширилися завдяки виходу в світ довідників, збірників документів і матеріалів, путівників. Наявність досить ґрунтовної бази для вивчення еміграційного періоду Збройних Сил УНР підтвердила і кандидатська дисертація О. Сорокіної «Писемні джерела з історії збереження української архівної та музейної спадщини в еміграції (1920-і – кін. 1980-х рр.)», захищена у 2017 р., у якій наведено більш як 600 різноманітних джерел з еміграційної проблематики [19].

Значний потенціал вітчизняних і зарубіжних архівів для дослідження різноманітних аспектів еміграційного періоду УНР засвідчила у своїй розвідці: «Архіви української політичної еміграції в Польщі» (2020 р.) М. Палієнко. Залучивши низку нових джерел як з українських, так і з польських архівів, дослідниця, не лише ґрунтовно охарактеризувала організацію зберігання документальних збірок української політичної еміграції в Польщі у міжвоєнну добу, в т.ч. і в таборний період Армії УНР, а й подала сучасну локалізацію таких збірок в Україні та Польщі [14, с. 173–176]. На жаль, на сьогодні далеко не всі сучасні дослідники повною мірою використовують ще не освоєний джерельний потенціал як вітчизняних, так і закордонних архівних установ для дослідження історії української міжвоєнної еміграції.

Однією з останніх праць, у якій розглядалась досліджувана у статті проблема, стала кандидатська дисертація В. Бідного «Створення та розвиток системи воєнно-історичної роботи у збройних силах України (1991–2020 рр.)», захищена у 2021 р. [1]. Військово-історичній роботі в таборах для інтернованих був присвячений підрозділ 2.1. другого розділу, обсягом у 10 сторінок. Назва підрозділу «Досвід воєнно-історичної роботи на теренах України та його врахування у військовому будівництві». Його аналіз засвідчив, що дослідник послідовно висвітлює процес зародження цієї роботи, створені для цього інституції, назвав причетних до цієї праці політичних, військових діячів, працівників сфери освіти і культури. Але ніяких новацій щодо військово-історичної роботи в таборний період Армії УНР розділ, на жаль, не містить, що і зрозуміло. Адже у якості джерельної основи автор використав праці з цієї проблематики лише своїх попередників з дослідницького цеху – З. Кисіль,

О. Колянчука, О. Фуртеса, чомусь проігнорувавши при цьому досить потужний доробок з проблеми І. Срібняка та М. Палієнко. Висновки до підрозділу, попри вірні загальні фрази про велике значення воєнно-історичної роботи в таборах для інтернованих вояків Армії УНР для боротьби за українську державність, знову ж таки містять твердження, озвучене у вже згадуваній статті 2016 р. О. Фуртесом: що «воєнно-історична робота в Армії УНР стала основним змістом діяльності в еміграції». При цьому увесь абзац з цим твердженням слово в слово дублює аналогічний абзац із статті О. Фуртеса 2016 року, без будь-якого посилання на неї [див: 1, с. 85; 23, с. 94]. Можливо, це просто недогляд автора, оскільки в протилежному випадку такий факт може кваліфікуватись як академічна недоброчесність.

Отже аналіз наукового доробку сучасних вітчизняних істориків дає підстави зробити висновок про те, що воєнно-історична робота в таборний період Армії УНР викликала у них певний інтерес. Свідченням цього є численні статті, брошури, монографії, декілька захищених кандидатських та докторських дисертацій. Залучення раніше прихованих у радянських спецсховищах архівних матеріалів, джерел із зарубіжних архівів, музеїв, приватних колекцій дозволили піднести висвітлення окресленої у розділі проблеми на більш високий рівень. Були чітко сформульовані причини, які змусили Уряд УНР в екзилі активно займатися воєнно-історичною роботою у таборах для інтернованих, з'ясовані об'єктивні та суб'єктивні чинники, які її гальмували. Охарактеризовані заходи військового керівництва Армії УНР, спрямовані на їх подолання, висвітлені конкретні успіхи у цій роботі, її вплив на піднесення морально-бойового духу інтернованих українських вояків. З історичного забуття повернуто імена багатьох активних учасників цієї діяльності.

Тим не менш, у висвітленні воєнно-історичної роботи у таборах для інтернованої Армії УНР з'явилися і деякі негативні тенденції. Перш за все, різниться ступінь активності у дослідженні даної проблематики. Період з 1993 по 2000 рр. включно характеризується розробкою багатьох аспектів зазначеної проблеми, друкуванням низки статей, виходом у світ монографій, дисертаційних досліджень. У 2001–2022 рр. у розвитку досліджень проблеми настала своєрідна «історіографічна пауза», характерною ознакою якої стала поява праць із збідненою історіографічною базою, слабкою змістовною і аналітичною складовою. Вони, за влучним виразом І. Срібняка, були нічим іншим як «переспівом» ідей і висновків, викладених у працях вітчизняних авторів попереднього періоду.

Між тим, попри певні досягнення вітчизняних істориків у вивченні воєнно-історичної роботи у таборний період Армії УНР, ще не всі її аспекти набули всебічного висвітлення. Майже не досліджена ця робота в румунських таборах. Є потреба у подальшому вивченні участі вояків польських таборів для інтернованих у збиранні історичних документів, речових пам'яток, що свідчили про героїчну боротьбу за незалежність України. Бажано продовжити аналізувати результати діяльності загальнонаціональних архівних центрів української еміграції, які збирали такі пам'ятки. Потрібен подальший пошук ще не віднайдених таборних періодичних видань, які є свідками незламності духу українських інтернованих вояків. Більш поглибленого вивчення потребує діяльність громадських організацій, які допомагали здійснювати воєнно-історичну роботу в таборах для інтернованих. Важливим завданням, на наш погляд, є підготовка повноцінних біограм активних учасників воєнно-історичної роботи у таборах для інтернованих. Лише небагато з них можуть похвалитися історією власного життєписання.

Для успішної реалізації зазначених завдань неможливо обійтись без суттєвого розширення джерельної бази дослідження, в першу чергу, за рахунок освоєння джерел архівів країн осідку інтернованих. Зокрема чимало матеріалів щодо історії української військової еміграції в Польщі міститься в фонд № 22/53 Національному закладі імені Оссолінських у Вроцлаві (Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu, ZNiO). Почерпнута з них інформація, зазначають сучасні дослідники І. Срібняк та М. Палієнко, дозволяє уточнити й доповнити вже наявний фактаж, а також дійти до важливих узагальнень з малознаних сюжетів боротьби українського народу за свою волю та незалежність [14, с. 175].

До послуг дослідників також понад 40 фондів ЦДАВО України, що були створені на основі документів з таборних архівів. Багато з них ще не досліджені і є на сьогодні по суті основним вітчизняним джерелом для подальшого дослідження історії перебування вояків Армії УНР у таборах інтернованих на теренах Польщі. Більш докладна інформація про інформаційно-джерельний потенціал зазначених фондів ЦДАВО міститься у статті М. Палієнко [14, с. 173–174]. Практика свідчить, що лише активне освоєння нових джерел, співпраця на цій ниві з науковцями інших країн

створюють міцний ґрунт для суттєвого прирощення знань щодо різноманітних аспектів історії таборового періоду Армії УНР, у т.ч. і такого як воєнно-історична робота серед інтернованих українських вояків.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бідний В.А. Створення та розвиток системи воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України : дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22. Київ, 2021. 197 с.
2. Виздрік В. С., Пехів В. Б. Інтерновані частини армії УНР у таборах на території Польщі. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 29. С. 90–100.
3. Доктрина з воєнно-історичної роботи у Збройних Силах України : ВКП 1-00(86)01.01 / Воєнно-наукове управління Генерального штабу Збройних Сил, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Київ, 2020. 27 с.
4. Заремба С. Український музей визвольної боротьби у Празі. *Київська старовина*. 1997. №1/2. С. 122–137.
5. Зінкевич Р. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939) // *Wiekі Stare i Nowe. Tom specjalny. Ludzie elity pogranicza*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego – Katowice, 2012. S. 59–75.
6. Кисіль З. Р. Українське воєнно-історичне товариство (1920–1939). *Український історичний журнал*. 2001. № 2. С. 100–112.
7. Колянчук О. Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). Львів, 2000. 278 с.
8. Лозенко Л. Празький український архів: історія і сьогодення. *Архіви України*. 1994. № 1–6. С. 18–30.
9. Лук'яненко С. В. Створення та діяльність Українського Воєнно-Історичного Інституту. *Військово-науковий вісник*. 2018. Вип. 29. С. 34–47.
10. Мандрик М. В. Висвітлення еміграційної проблематики міжвоєнної доби в сучасній вітчизняній історіографії. *Культура народів Причорномор'я*. 2005. № 73. С. 187–191.
11. Палієнко М. Г. Українські архівні центри за кордоном: історіографічний аспект проблеми. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. Вип. 54. Київ, 2001. С. 42–46.
12. Палієнко М. Пам'яткоохоронна діяльність Михайла Обідного в Україні, Польщі та Чехословаччині. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2005. № 2. С. 92–119.
13. Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції в Європі у 1920-х – 1940-х рр. (створення, функціонування, доля документальних колекцій): автореф. дис. ... докт. іст. наук: спец. 07.00.06. Київ, 2009. 31 с.
14. Палієнко М. Архіви української політичної еміграції в Польщі. *Facta Simonidis*. 2020. № 1(13). S. 163–178.
15. Петлюра С. Статті, листи, документи. Нью-Йорк: Українська вільна академія наук у США, 1956. 480 с.
16. Портнов А. В. Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939). Харків, 2008. 256 с.
17. Савченко Г., Срібняк І. Заснування Головного військово-історичного музею-архіву Армії УНР. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти: 36 статей*. Київ, 1996. С. 188–198.
18. Скорич Л.В. Українська військова еміграція у Польщі (1921–1924 рр.). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. Львів, 2013. № 752. С.136–139.
19. Сорокіна О.С. Писемні джерела з історії збереження української архівної та музейної спадщини в еміграції (1920-і - кін. 1980-х рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Старобільськ, 2018. 19 с.
20. Срібняк І. Обеззброєна, але нескорена: Інтернована Армія УНР у таборах Польщі й Румунії (1921–1924 рр.). Київ, 1997. 128 с.
21. Фуртес О. О. Військово-історична проблематика у працях української еміграції 1920–1939 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 20.02.22. Львів, 2009. 20 с.
22. Фуртес О. О. Військова еміграція УНР у боротьбі за державність. *Військово-науковий вісник*. 2010. Вип. 13. С. 172–187.
23. Фуртес О. О. Воєнно-історична робота в Армії УНР. *Військово-науковий вісник*. 2016. Вип. 25. С. 87–95.
24. Яковлева Л. Празькі фонди в Києві. Пам'ятки України. 1994. № 3/6. С. 120–122.

References:

1. Bidnyi V.A. Stvorennia ta rozvytok systemy voienno-istorychnoi roboty u Zbroinykh Sylakh Ukrainy : dys. ... kand. ist. nauk : 20.02.22. Kyiv, 2021. 197 s.
2. Vyzdryk V. S., Pekhiv V. B. Internovani chastyny armii UNR u taborakh na terytorii Polshchi. *Viiskovo-naukovy visnyk*. 2018. Vyp. 29. S. 90–100.
4. Zarembo S. Ukrainyskyi muzei vyzvolnoi borotby u Prazi. *Kyivska starovyna*. 1997. №1/2. S. 122–137.
5. Zinkevych R. Ukrainska viiskova emihratsiia u Polshchi (1920–1939). *Wiekі Stare i Nowe. Tom specjalny. Ludzie elity pogranicza*. Katowice, 2012. S. 59–75.
6. Kysil Z. R. Ukrainske voienno-istorychne tovarystvo (1920–1939). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2001. № 2. S. 100–112.
7. Kolianchuk O. Ukrainska viiskova emihratsiia u Polshchi (1920 – 1939). Lviv, 2000. 278 s.
8. Lozenko L. Prazkyi ukrainskyi arkhiv: istoriia i sohodennia. *Arkhivy Ukrainy*. 1994. № 1–6. S. 18–30.
9. Lukianchenko S. V. Stvorennia ta diialnist Ukrainskoho Voienno-Istorychnoho Instytutu. *Viiskovo-naukovy visnyk*. 2018. Vyp. 29. S. 34–47.
10. Mandryk M. V. Vysvitlennia emihratsiinoi problematyky mizhvoiennoi doby v suchasni vitchyzniani istoriohrafii. *Kultura narodiv Prychornomia*. 2005. № 73. S. 187–191.

11. Paliienko M. H. Ukrainski arkhivni tsentry za kordonom: istoriohrafichnyi aspekt problemy. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia. Vyp. 54. Kyiv, 2001. S. 42–46.
12. Paliienko M. Pamiatkookhoronna diialnist Mykhaila Obidnoho v Ukraini, Polshchi ta Chekhoslovachchyni. Pamiatky Ukrainy: istoriia ta kultura. 2005. № 2. S. 92–119.
13. Paliienko M.H. Arkhivni tsentry ukrainskoi emihratsii v Yevropi u 1920-kh – 1940-kh rr. (stvorenna, funktsionuvanna, dolia dokumentalnykh kolektsii): avtoref. dys. ... dokt. ist. nauk: spets. 07.00.06. Kyiv, 2009. 31 s.
14. Paliienko M. Arkhivy ukrainskoi politychnoi emihratsii v Polshchi. Facta Simonidis. 2020. № 1(13). S. 163–178.
16. Portnov A. V. Nauka u vyhnanni: Naukova i osvniia diialnist ukrainskoi emihratsii v mizhvoienii Polshchi (1919–1939). Kharkiv, 2008. 256 s.
17. Savchenko H., Sribniak I. Zasnuvannia Holovnoho viiskovo-istorychnoho muzeiu-arkhivu Armii UNR. Istoriiia Ukrainy. Malovidomi imena, podii, fakty: Zb. ctatei. Kyiv, 1996. S. 188–198.
18. Skorych L.V. Ukrainska viiskova emihratsiia u Polshchi (1921–1924 rr.). Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik». Derzhava ta armiia. Lviv, 2013. № 752. S.136–139.
19. Sorokina O.S. Pysemni dzherela z istorii zberezhenia ukrainskoi arkhivnoi ta muzeinoi spadshchyny v emihratsii (1920-i - kin. 1980-kh rr.) : avtoref. dys. ... kand. ist. nauk : 07.00.06. Starobilsk, 2018. 19 s.
20. Sribniak I. Obezzbroiena, ale neskorena: Internovana Armiia UNR u taborakh Polshchi y Rumunii (1921–1924 rr.). Kyiv, 1997. 128 s.
21. Furtes O. O. Viiskovo-istorychna problematyka u pratsiakh ukrainskoi emihratsii 1920–1939 rr.: avtoref. Dys ... kand. ist. nauk: spets. 20.02.22. Lviv, 2009. 20 s.
22. Furtes O. O. Viiskova emihratsiia UNR u borotbi za derzhavnist. Viiskovo-naukovyi visnyk, 2010. Vyp. 13. S. 172–187.
23. Furtes O. O. Voienno-istorychna robota v Armii UNR. Viiskovo-naukovyi visnyk, 2016. Vyp. 25. S. 87–95.
24. Yakovlieva L. Prazki fondy v Kyievi. Pamiatky Ukrainy. 1994. № 3/6. S. 120–122.